

Violetta Machnicka

Akademia Podlaska

Piśmiennictwo Bolesława Prusa w opracowaniach językoznawczych

Prus to pisarz myślący. A tym samym - człowiek prawie tragiczny. Bo niedobrze to w Polsce być myślącym człowiekiem. My wolimy wszystko niż myśleć. Wolimy umrzeć dla jakiejś sprawy niż ją przemyśleć. A dzieje Prusa to dzieje nie tylko wielkiego serca, lecz i poszukującej myśli¹.

Twórczość Bolesława Prusa doczekała się ogromniej liczby rozmaitych opracowań i rozważań², interpretujących spuściznę literacką wielkiego pisarza na wiele sposobów. Największą liczebnie grupę stanowią prace historyczno- i teoretycznoliterackie (por. TYSZKIEWICZ 1981; PRZYBYŁA 1998), jednak i pośród językoznawców było i nadal jest niemałe grono badaczy z pasją zajmujących się warsztatem językowym utworów wybitnego prozaika. Wybrane prace³ o języku Aleksandra Głowackiego zaprezentowane niżej zostały dla porządku podzielone według kryterium tematycznego na pięć podstawowych grup, aczkolwiek część tekstów można by zamieścić niezależnie w różnych działach.

1. Prace o charakterze ogólnym

Dwudziesta rocznica śmierci⁴ autora *Lalki* przyczyniła się do powstania eseju Józefa Wittlina *Język Prusa* (WITTLIN 1932)⁵. Autor niezwykle wysoko ocenia Prusa jako twórcę „bezcennych papierów wartościowych”, pisarza i jednocześnie wielkiego poetę, bystrego obserwatora, surowego sędziego i pobłażliwego obrońcę. Podkreśla też jego wyjątkową zasługę, jaką było stworzenie nowego stylu literackiego, „umiaśnienie języka dworu i chałup”, dostosowanie formy wypowiedzi literackiej do podejmowanej tematyki:

(...) odnajdujemy w Prusie doskonałość prostoty, język nie boski, lecz ludzki, najodpowiedniejszy do wyrażania codziennych spraw człowieka, z którym dzielimy los, język naszego współlokatora w kamienicy warszawskiej, język naszego sąsiada, naszego bliźniego (WITTLIN 1932: 6).

¹ Słowa Marii Dąbrowskiej, zawarte we *Wstępie* do 10-tomowych *Pism wybranych* Bolesława Prusa (PRUS 1984, t. I: 21).

² Zaledwie w ciągu jednego dziesięciolecia (1987-1997) powstało 88 prac z zakresu „lalkologii” (por. PRZYBYŁA 1998: 10).

³ Autorka niniejszego zestawienia starała się uwzględnić możliwie najszerszy wachlarz opracowań języka Aleksandra Głowackiego, ale jednocześnie zdawała sobie sprawę z istnienia nieodkrytych przez nią prac, opublikowanych w rozmaitych pismach, wydawnictwach uczelnianych czy tomach pokonferencyjnych. Wszak tylko „najnowsze czasopisma językoznawcze, z przedziału czasowego między rokiem 2000 a 2009, oscylują wokół liczby 100” (WOJTCZUK, CHODOWIEC 2009: 150).

⁴ Aleksander Głowacki zmarł na zawał serca 19 maja 1912 roku w Warszawie.

⁵ Pierwszy numer „Ruchu Literackiego” z 1932 roku został poświęcony Prusowi. Praca Józefa Wittlina znajduje się również w zbiorze *Eseje rozproszone* (WITTLIN 1995: 27-29).

Dorobek publicystyczny Prusa, w większości objęty nazwą *kroniki*, jest nie tylko wyjątkowo obszerny⁶, bogaty tematycznie, ale i ważny dla samego autora. Prus zaczął parać się *robotą parobczą*⁷ (GŁOWACKI 1959: 120) dla zarobku i początkowo nie chciał nawet opatrywać jej własnym nazwiskiem⁸. A przecież to właśnie kroniki

utorowały autorowi drogę do publiczności i one uczyniły go jednym z najbardziej znanych pisarzy epoki, nim jeszcze nowelami i powieściami ugruntował swoją pozycję literacką (PRUS 1994: LXXXVIII).

Lingwistą, który zainteresował się kronikami Prusa jako materiałem otwierającym przed językoznawcą „duże możliwości badań nad ówczesnym językiem polskim, realizującym się w języku jednostkowym, osobniczym, będącym reprezentantem a zarazem częścią języka ogólnego”, był Władysław Kupiszewski (KUPISZEWSKI 1983: 169)⁹. Za źródło materiału posłużyły mu trzy wybrane tomy *Kronik* w opracowaniu Zygmunta Szweykowskiego¹⁰. Przedmiotem rozważań podjętych w artykule *Uwagi o języku „Kronik” Bolesława Prusa* (KUPISZEWSKI 1983)¹¹ jest próba ukazania dwóch warstw językowych - języka osobniczego Aleksandra Głowackiego oraz ówczesnego języka polskiego ogólnego, „czyli w jakim stopniu odbijają się żywe tendencje rozwojowe polszczyzny dziewiętnastowiecznej [w pisarstwie Prusa] i jakie przejawiają się indywidualne tendencje stylistyczne, co jest istotą pisarstwa autora *Kronik*” (KUPISZEWSKI 1983: 169). W stosunkowo niedługim tekście autor porusza szereg istotnych zagadnień z zakresu fonetyki, fleksji, składni, słowotwórstwa, leksyki, frazeologii. Do indywidualnych cech pisarza-publicysty zalicza między innymi korzystanie z zasobów polszczyzny potocznej, ożywianie felietonów przysłowiami i zwrotami przysłowiowymi, zabarwianie wypowiedzi elementami ironicznymi i humorystycznymi, tworzenie swoistych porównań i metafor, wykazywanie się inwencją słowotwórczą i frazeologiczną, stylizowanie na mowę określonych środowisk i grup społecznych. Wnioskiem podsumowującym szczegółowe analizy jest stwierdzenie, iż kronikarz z jednej strony przestrzegał obowiązującej wówczas normy językowej, z drugiej zaś wprowadzał rozmaite modyfikacje oraz innowacje językowe, co w efekcie sprawiło, że:

Istota stylu Prusa jest dość osobliwa, delikatna. Środki stylistyczne są trudno dostrzegalne, nieuchwytnie, ale niejako podświadomie przez czytelnika wyczuwane. (...) [Prus] wykazuje dużą troskę o to, by jego cotygodniowe kroniki nie tylko infor-

⁶ Według obliczeń dokonanych przez Józefa Bachórza od lutego 1874 do marca 1911 roku Prus stworzył około 1050 felietonów, określanych jako kroniki (PRUS 1994: XIII).

⁷ Określenie Prusa.

⁸ Prus to nazwa rodowego herbu pisarza. W artykule pt. *Słowo o krytyce pozytywnej* z roku 1890 Głowacki wyjaśnił przyczynę używania przez siebie pseudonimu: „Od chwili wejścia do literatury nie ukrywałem antypatii do bezcelowych konceptów. Podpisywałem się pseudonimem wprost ze wstydu, że takie głupstwa piszę” (Prus 1950, t. XXIX: 171). Własnym imieniem i nazwiskiem chętnie za to podpisał 21 felietonów wydrukowanych w poważnym miesięczniku naukowo-literackim „Ateneum” (por. PRUS 1994: VIII).

⁹ Numer 9/10 „Przeglądu Humanistycznego” z 1983 roku (rocznik XXVII) w większości został poświęcony Prusowi - w roku 1982 minęła siedemdziesiąta rocznica śmierci pisarza.

¹⁰ Władysław Kupiszewski wybrał t. I, cz. 1, t. VI i t. VII.

¹¹ Artykuł ten znajduje się także w zbiorze *Z zagadnień języka pisarzy* (KUPISZEWSKI 2004).

mowały, ale i o to, by ta informacja podana była w formie zapewniającej jej powodzenie (KUPISZEWSKI 1983: 178).

Referat Janiny Sobczykowej *O polszczyźnie Prusa i jemu współczesnych* (SOBCZYKOWA 2006) powstał w związku z obchodami dziewięćdziesięciolecia III Liceum Ogólnokształcącego im. Bolesława Prusa w Sosnowcu. Autorka prezentuje w nim podstawowe walory artyzmu językowego pisarza, widoczne w *Kronikach* i *Lalce*. Do najistotniejszych cech stylu Prusa zalicza indywidualizację języka postaci, stylizację środowiskową i zawodową, stosowanie leksemów potocznych, doskonale oddających żywą, naturalną mowę oraz wyjątkowo sprawne wprowadzanie elementów humorystycznych. Najważniejszą zasługą Prusa dla polszczyzny ogólnej jest - zdaniem Sobczykowej - jego postawa względem języka polskiego, największe zaś innowacje i wartości językowe pozostawił Prus w stylistyce i frazeologii języka polskiego.

2. Prace o słownictwie, związkach frazeologicznych, fleksji i słowotwórstwie

W roku 1948 na łamach „Poradnika Językowego” ukazał się artykuł Haliny Kurkowskiej *O języku „Lalki” Prusa* (KURKOWSKA 1948). Materiałem badawczym były dla Kurkowskiej „przestarzałe formy językowe: słowa, które wyszły z użycia, zarzucone już znaczenia wyrazów, przeżyte już konstrukcje składniowe” (KURKOWSKA 1948: 2). Na ponad 60 charakterystycznych przykładach zostały ukazane takie zjawiska, jak zwężenia, melioracje i degradacje znaczeń pewnych wyrazów, zastępowanie słów obcych rodzimymi, powstawanie dubletów słowotwórczych, rozdzielnosc semantyczna zwrotów bliskoznaczących o zbliżonych konstrukcjach. Według autorki artykułu, język *Lalki* - powieści realistycznej - stanowi raczej wierne odwzorowanie polszczyzny z czasów Prusa (Por. Weintraub 1961: 409), o czym świadczą zarówno utwory innych ówczesnych autorów, jak też informacje słownikowe (KURKOWSKA 1948: 8).

Pół wieku później sposoby archaizowania się materiału leksykalnego, poświadczonego w *kronice dnia powszedniego Warszawy*¹², zainteresowały Gabrielę Olchową. W tekście *Losy wybranych wyrazów na przykładzie słownictwa „Lalki” Bolesława Prusa* (OLCHOWA 1998) badaczka zaprezentowała wyniki porównania wybranych jednostek leksykalnych ze słownikami języka polskiego z drugiej połowy XX wieku oraz z odpowiednimi pracami językoznawczymi. Potwierdziła, iż największe zmiany zaszły w zasobie rzeczownikowym oraz to, że wyrazy pochodzenia obcego częściej wychodzą z użycia niż słownictwo rodzime. Ważnym czynnikiem wpływającym na starzenie się, przeżywanie się wyrazów są też przemiany gospodarcze, społeczne i cywilizacyjne.

O wpływach angielskich w XIX-wiecznym języku polskim mówi referat Alicji Pihan-Kijasowej *Zapożyczenia angielskie w prozie Bolesława Prusa* (PIHAN-KIJASOWA 1991/1992). Założeniem autorki było przesłedzenie ówczesnych anglicyzmów¹³ nie w słownikach, lecz w tekstach literackich, toteż skupiła uwagę na powie-

¹² Określenie Henryka Markiewicza (MARKIEWICZ 1967: 7).

¹³ Pihan-Kijasowa wyjaśnia:

„(...) jako zapożyczenie angielskie traktuję zarówno wyrazy genetycznie angielskie, które drogą bezpośrednią przeszły do polszczyzny, jak i te, które przeszły przez

ściach, nowelach i felietonistycie¹⁴ Prusa. Na podstawie precyzyjnych wyliczeń okazało się, że ogółem w analizowanych pismach Prusa funkcjonują 110 słownikowe pożyczki angielskie, z czego 47 jednostek obejmuje literatura piękna, a 63 publicystyka. Mimo że anglicyzmy nie występują u Prusa często, to w stosunku do ogólnej liczby wyrazów pochodzenia angielskiego w języku polskim XIX stulecia stanowią pokaźną grupę. Wynika to z dwóch przyczyn - mody językowej oraz wykształcenia pisarza, zainteresowanego nowościami technicznymi, naukowymi i jego dążeń do popularyzacji tych nowości, zwłaszcza na łamach *Kronik*.

Z kolei Ewa Baum starała się ukazać *Lalkę* jako powieść rejestrującą wpływy angielskie w polszczyźnie drugiej połowy XIX wieku. W *Uwagach do angielszczyzny w „Lalce” Bolesława Prusa* (BAUM 2004) ukazała negatywną postawę Głowackiego wobec polskiej arystokracji bezkrytycznie ulegającej modom językowym oraz zawarła taką oto konkluzję:

Bolesław Prus był pisarzem, który w swoich utworach dał wyraz nowym tendencjom i fascynacjom językowym. Aby w pełni zilustrować panoramę społeczną oraz oddać ducha epoki, nakreślił proces stopniowego wypierania języka francuskiego przez język angielski (BAUM 2004: 180).

Publikacją poświęconą felietonistycie Aleksandra Głowackiego, a jednocześnie pracą w znacznym stopniu językoznawczą, jest referat Krzysztofa Stępnika zatytułowany *Poglądy i język Prusa-statysty w „Kronikach” (1874-1887)* (STĘPNIK 1998). Autor wyjaśnia, iż słowo *statysta* - zgodnie z definicjami słownikowymi¹⁵ - w odniesieniu do Prusa oznacza „raczej domorośle rozprawiającego o polityce gawędziarza niż wyrachowanego komentatora, reprezentanta interesów partyjnych” (STĘPNIK 1998: 251). Przegląd odpowiednio dobranych fragmentów felietonów, zamieszczonych w pierwszych dziesięciu tomach *Kronik* w opracowaniu Zygmunta Szweykowskiego, czyli powstałych w najbardziej pozytywistycznym okresie felietonowej aktywności Prusa (STĘPNIK 1998: 252), ukazuje, w jaki sposób kronikarz operuje określonymi leksemami, a nawet cudzysłowem w celu zamierzonego przez siebie naświetlenia opisywanych faktów. Dzięki umiejętnemu zonglowaniu materiałem językowym, Prus w przewrotny, zakamuflowany i wyrafinowany niekiedy sposób krytykuje i ośmiesza to, czego wprost kwestionować nie wolno lub nie wypada, piętnuje fałszywie pojmowany patriotyzm oraz hipokryzję „znakomitych patriotów”. Stosowanie rozmaitych technik opisu połączonych z talentem lingwistycznym autora *Kronik* sprawia, iż „statystę” określa nastawienie impresyjne, skierowane na odbiór rzeczywi-

języki-media (np. francuski czy niemiecki), a także wyrazy genetycznie nie angielskie, które jednak do języka polskiego weszły najprawdopodobniej za pośrednictwem języka angielskiego. Dodam, że za zapożyczenie uznaję podstawę angielską ujawnioną bądź w wyrazie podstawowym niederywowanym, bądź w derywacie utworzonym już na gruncie języka polskiego” (PIHAN-KUJASOWA 1991/1992: 166).

¹⁴ Uwzględniono pięć tomów *Kronik*: t. I (cz. 1-2), III, IV, V, VII.

¹⁵ Wyraz *statysta* odnosił się dawniej do męża stanu, polityka, dyplomaty. Obecnie poza znaczeniem dosłownym - ‘osoba występująca w teatrze lub filmie w podrzędnej, zwykle niemej roli, głównie w scenach zbiorowych; członek zespołu pomocniczego niemający praw aktorskich’ - mianem *statysta* można też przenośnie określić człowieka niebiorącego w czymś udziału, obserwującego coś z boku (DOROSZEWSKI 1958-1969, t. VIII: 457; SZYMCAK 1992, t. III: 325).

stości i ekspresja podmiotowa, odsłaniająca się w aktach zaangażowania perswazyjnego (dowcip, ironia, parodia), wytworzona także na podłożu nieświadomych kompleksów psychologicznych (STĘPNIAK 1998: 274).

Dekadą rozpoczynającą zwiększone zainteresowanie badaczy pisarstwem Prusa były lata siedemdziesiąte ubiegłego wieku, na co wpłynęło zwłaszcza stulecie polskiej powieści realistycznej (por. PRZYBYŁA 1998: 17). Spośród językoznawców-prusologów szczególne miejsce przypada Teresie Smólkowej, autorce kilku publikacji, poświęconych głównie słownictwu *Lalki*. Już w roku 1968 wspomniana badaczka pisała o znaczeniu i funkcji słowa *dopiero* w *Lalce* i *Faraonie* (por. PRZYBYŁA 1998: 17). Sześć lat później wydała znaczącą monografię, zawierającą statystyczne opracowanie materiału leksykalnego i systemu fleksyjnego, występującego w *Lalce* (SMÓLKOWA 1974)¹⁶, a rok później ukazały się jeszcze dwa artykuły jej autorstwa, również związane z najchętniej omawianą powieścią Prusa - *Wyrazy najczęstsze w prasie współczesnej i w „Lalce” Bolesława Prusa* (SMÓLKOWA 1975a) oraz *Wyrazy wychodzące z użycia w okresie ostatnich osiemdziesięciu lat (na przykładzie „Lalki” B. Prusa)* (SMÓLKOWA 1975b). W wymienionej ostatnio publikacji badaczka starała się możliwie najdokładniej ustalić, jaka część słownictwa *Lalki* stała się archaizmami językowymi, co bynajmniej nie było zadaniem łatwym, i to z dwóch powodów – z braku odpowiednich, precyzyjnych ustaleń ogólnoteoretycznych w językoznawstwie polskim oraz z niemożności całkowitego wyeliminowania subiektywizmu oceny (SMÓLKOWA 1975b: 248-249). Teresa Smólkowa zainteresowała się *Lalką* raz jeszcze, w roku 2000, kiedy to opublikowała pracę *Budowa słowotwórcza rzeczowników w Lalce Bolesława Prusa* (SMÓLKOWA 2000).

Na początku ostatniego dziesięciolecia ubiegłego wieku Alicja Pihan analizowała rutenizmy leksykalne występujące w piśmiennictwie Prusa, próbując jednocześnie wykazać ich ważniejsze funkcje stylistyczne. W tekście *Funkcje stylistyczne rutenizmów leksykalnych w prozie Bolesława Prusa* (PIHAN 1991) zaprezentowała leksemy pochodzenia białoruskiego, ukraińskiego oraz rosyjskiego, wyekscerpowane zarówno z literatury pięknej, jak też z publicystyki - z sześciu tomów *Kronik*¹⁷. Na uwagę zasługuje wciąż aktualna wypowiedź, zamieszczona w części wstępnej artykułu:

Język B. Prusa, jednego z najwybitniejszych pisarzy polskich II połowy XIX wieku, choć wart uwagi, całościowego opracowania ciągle się jeszcze nie doczekał. Potrzebne są dalsze szczegółowe badania, które z czasem doprowadzą do syntetycznego ujęcia języka pisarza (PIHAN 1991: 133).

W roku 1999 pojawiła się praca Józefa Bachorza *Gdzie Bóg? - Gdzie diabeł? (Z kwerend po „Lalce” Prusa i „Nad Niemnem” Orzeszkowej)* (BACHÓRZ 1999). Autor rozpatruje i porównuje rozmaite użycia podstawowego słownictwa religijnego w obu utworach jako dziełach wybitnych, wykraczających „poza swój czas i poza horyzont zwyczajności” (BACHÓRZ 1999: 117). I choć z wyliczeń statystycznych wynika, iż nazwy *Bóg*, *Chrystus*, *Matka Boska* łącznie pojawiają się w *Lalce* w wykrzyknieniach i zwrotach frazeologicznych około 250 razy, to niezwykle rzadko wiążą się

¹⁶ O badaniach statystycznych, prowadzonych między innymi nad słownictwem *Lalki*, rok wcześniej pisał Władysław Kuraszkiewicz (KURASZKIEWICZ 1973).

¹⁷ Wybrane tomy to: t. I (cz. 1-2), III, IV, VI, VII.

one z przeżyciami i zjawiskami o treści religijnej. A dzieje się tak dlatego, że Prus przejawiał inny rodzaj religijności niż na przykład Sienkiewicz w *Trylogii* (BACHÓRZ 1999: 119), o czym świadczy indywidualne, nieteologiczne poszukiwanie i traktowanie Boga przez Wokulskiego i Rzeckiego oraz fakt, że nie ma w tej powieści bezpośrednich wskazówek, w jakiego Boga należy wierzyć.

Czternaście utworów¹⁸, zawierających stosunkowo największą liczbę biblizmów, stanowi źródło materiału omówionego przez Kazimierza Długosza w pracy *Leksyka i frazeologia religijna w twórczości Bolesława Prusa* (DŁUGOSZ 2004). Spośród 800 jednostek leksykalnych i frazeologicznych autor wybrał przykłady haseł najbardziej typowych oraz wyrazistych i podzielił je na cztery grupy tematyczne. Częste językowe nawiązywanie do Biblii świadczy nie tylko o tym, że Prus znał bardzo dobrze Pismo Święte, ale też o ważnej roli odgrywanej przez biblizmy w jego piśmiennictwie. Zarówno biblizmy w formach tradycyjnych, jak też w postaciach przez pisarza zmodyfikowanych uplastyczniały, ożywiały i urozmaicały jego teksty, a także wyrażały określone emocje i postawy - od podniosłości właściwej stylowi biblijnemu, aż po żart, ironię, a nawet sarkazm.

Artykuł Violetty Machnickiej *Uwagi o słownictwie „Kronik” Bolesława Prusa* (MACHNICKA 1999) zawiera przegląd kilkudziesięciu archaizmów leksykalnych, wynotowanych z felietonów powstałych w latach 1894 i 1896 (w roku 1895 *Kronik* nie drukowano)¹⁹. Stanowi on zapowiedź obszernej rozprawy (385 stron) *Studia nad językiem „Kronik” Bolesława Prusa* (MACHNICKA 2000)²⁰, składającej się z części analitycznej i słownikowej. Celem przyświecającym autorce *Studiów*

była próba ustalenia w jakim stopniu polski język ogólny zmienił się w ciągu XX wieku w zakresie leksyki i frazeologii oraz jakie są zasadnicze kierunki tych zmian (MACHNICKA 2000: 18).

Z dwudziestotomowego wydania *Kronik* wyekscerpowano prawie 1300 wyrazów i związków frazeologicznych, a następnie wszystkie jednostki porównano z czterema słownikami języka polskiego²¹. Tworzą one część słownikową pracy, gdzie zostały ułożone alfabetycznie, opatrzone definicjami, przykładami użycia przez Prusa, danymi etymologicznymi oraz informacjami pochodzącymi z wymienionych słowników. W części opisowej opracowania, w czterech podstawowych rozdziałach, ukazano rozmaite przyczyny i sposoby archaizowania się leksemów od czasów Prusa do współczesności. Zaistniałe zmiany w systemie słownikowym polszczyzny ujęto w dwie kategorie - zmiany radykalne, polegające na całkowitej eliminacji określonych elementów z języka polskiego, uwarunkowane przyczynami wewnątrzjęzykowymi lub pozajęzykowymi, oraz zmiany częściowe, wiążące się z różnymi modyfikacjami ma-

¹⁸ Wśród najbardziej nasyconych leksyką i frazeologią religijną tekstów Prusa Kazimierz Długosz wymienił kolejno utwory: *Anielka*, *Drobiazgi*, *Emancypantki*, *Kartki z podróży*, *Kłopoty babuni*, *Kroniki*. Wybór (t. I-II), *Lalka*, *Listy*, *Nowele wybrane*, *Nowele*. *Opowiadania*. *Fragmety*, *Placówka*, *Szkice i obrazki*, *Dusze w niewoli*, *Wczoraj*, *dziś*, *jutro*. Wybór felietonów (Długosz 2004: 71).

¹⁹ Praca została napisana w roku 1994, czyli mniej więcej sto lat po pierwszym opublikowaniu tekstów stanowiących podstawę materiału źródłowego - stąd wybór XIV tomu *Kronik*.

²⁰ Niepublikowana rozprawa doktorska.

²¹ Są to następujące słowniki: KARŁOWICZ, KRYŃSKI, NIEDŹWIEDZKI (1900-1927), DOROSZEWSKI (1958-1969), SZYMCZAK (1992), DUNAJ (1996).

teriału słownikowego. Ze *Studiami* tematycznie łączą się także cztery kolejne artykuły tej samej autorki: *Wybrane elementy XIX-wiecznego języka potocznego Warszawy w „Kronikach” Bolesława Prusa* (MACHNICKA 2003), *Archaiczne wyrazy i związki frazeologiczne pochodzące od toponimów (na materiale „Kronik” Bolesława Prusa)* (MACHNICKA 2004), *Charakterystyka wybranych archaizmów leksykalnych pochodzenia grecko-lacińskiego poświadczonych w „Kronikach” Bolesława Prusa* (MACHNICKA 2006), *Archaizmy leksykalne pochodzenia wschodniosłowiańskiego występujące w publicystyce felietonowej Bolesława Prusa* (MACHNICKA 2008a). O Prusie jako pomysłodawcy nowych wyrazów traktują z kolei prace *Neologizmy słowotwórcze w utworach Bolesława Prusa (formacje pochodzące od nazw własnych)* (MACHNICKA 2008b) oraz *Neologizmy słowotwórcze i neosemantyzmy związane z kobietami w utworach Bolesława Prusa* (MACHNICKA, w druku 1).

W ostatnich latach do grona językoznawców-prusologów dołączyła Magdalena Czachorowska. W roku 2003 opublikowała artykuł *Słownictwo topograficzne w nowelach Bolesława Prusa* (CZACHOROWSKA 2003), rok później ukazała się jej praca zatytułowana *Wybrane terminy hydrograficzne w twórczości Stefana Żeromskiego i Bolesława Prusa* (CZACHOROWSKA 2004), w roku zaś 2005 wydano tekst *Funkcje barw w „Lalce” Bolesława Prusa* (CZACHOROWSKA 2005). Rok 2006 przyniósł opracowanie monograficzne zapowiedziane w referacie z roku 2003 (CZACHOROWSKA 2003: 56) pod tytułem *Wyobraźnia pisarska Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego na przykładzie słownictwa topograficznego i nazw barw* (CZACHOROWSKA 2006). Rozprawa o charakterze porównawczym stanowi wnikliwe ujęcie wybranych zakresów językowych obu wybitnych twórców:

Zamysłem tego opracowania jest zestawienie wyobraźni twórczej obu pisarzy, urzeczywistniającej się wyłącznie w realizacji dwóch pól semantycznych: słownictwa topograficznego, ujawniającego sposób kreowania rzeczywistości topograficznej, metody konstituowania przestrzeni i zapełniania jej określonymi obiektami oraz w zakresie słownictwa związanego ze światem barw, które pozwoli na ukazanie palety nazw kolorów i ich odcieni, sposobu i stopnia konkretyzacji znaków językowych wyrażających kolor, wreszcie ukaże preferencje kolorystyczne pisarzy i te fragmenty świata przedstawionego powoływanego do istnienia, którym Prus i Żeromski najczęściej przypisywali barwne przymioty (CZACHOROWSKA 2006).

Nawiązaniem do cytowanej monografii jest artykuł z roku 2008, zatytułowany *Modyfikatory intensywności barw w twórczości Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego* (CZACHOROWSKA 2008).

Istotnym dopełnieniem rozważań Magdaleny Czachorowskiej jest artykuł Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej, poświęcony roli nazewnictwa kolorystycznego w Faraonie - „... *Na żółte wzgórza libijskie padł złowrogi cień*”. *O funkcji barw w językowej kreacji starożytnego świata w „Faraonie” Bolesława Prusa* (SKORUPSKA-RACZYŃSKA 2007)²².

Rok 2003 wzbogacił prusologię między innymi o teksty Kwiryny Handke *Warszawa Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego* (HANDKE 2003) oraz Bożeny Ma-

²² Elżbieta Skorupska-Raczyńska napisała także kilka artykułów omawiających wykorzystanie barw przez Elżbę Orzeszkową w *Nad Niemnem* (SKORUPSKA-RACZYŃSKA 2007: 147).

Zob. też artykuł *Prus jako kolorysta?* (LEHR-SPLAWIŃSKI 1988).

tuszczyk *Frazeologia i metaforyka pozytywistyczna w „Lalce” Bolesława Prusa* (MATUSZCZYK 2003a). Pierwszy z nich zawiera materiał onomastyczny wyekscerpowany głównie z *Kronik* Prusa oraz z *Dzienników* Żeromskiego i stanowi próbę odtworzenia wizerunku dawnej Warszawy, utrwalonego w nazwach ulic, parków, placów, mostów, dzielnic, miejscowości podwarszawskich. Druga z wymienionych prac charakteryzuje określone w tytule elementy językowe jako współtworzące obraz polskiego społeczeństwa drugiej połowy XIX stulecia. Zasób frazeologiczny i metaforyczny *Lalki* posłużył Bożenie Matuszczyk również do wykazania sprzeczności tkwiących w postawie osobowej głównego bohatera - *Uczony przyrodnik czy galanterijny kupiec? Antynomie osobowości Wokulskiego w świetle frazeologii i metaforyki „Lalki” B. Prusa* (MATUSZCZYK 2003b).

Marta Helman rozważała zawartość *Lalki* pod kątem realistycznych opisów biedy i bogactwa. W tekście *Językowa kreacja ubóstwa i zbytku w „Lalce” Bolesława Prusa* (Helman 2006) stwierdziła, iż różnica w językowej prezentacji nędzy i dostatku uwidacznia się zarówno w używaniu przez Prusa odpowiednio dobranego słownictwa, determinowanego tematyką opisu, jak też

(...) w zastosowaniu pewnej grupy wyrazów - gdy oglądamy dziewiętnastowieczną biedę, nie odnajdujemy w niej grupy wyrazów odnoszących się do finansów, choćby skromnych. Natomiast kreacja zbytku przynosi leksemy podkreślające dużą wartość pieniądza (HELMAN 2006: 96).

3. Prace z zakresu składni

Stosunkowo dokładnie opracowano składnię utworów Bolesława Prusa. Już w roku 1949 ukazał się tekst Haliny Kurkowskiej *Uwagi o budowie zdania w „Lalce”* (Kurkowska 1949). Rok 1975 wzbogacił językoznawstwo prusologiczne o artykuł Stanisława Bąby i Stanisława Mikołajczaka *Funkcje stylistyczne paryntez w „Pamiętniku starego subiekta” w „Lalce” B. Prusa* (BĄBA, MIKOŁAJCZAK 1975). Jego autorzy, zainspirowani uwagą Henryka Markiewicza o „nieocenionych nawiasach Rzeckiego” (BĄBA, MIKOŁAJCZAK 1975: 60), postanowili prześledzić wszystkie zdania ujęte w nawiasy we fragmentach pamiętnikarskich powieści, przyrzeć się ich strukturze składniowej oraz wykazać, iż parynteza była świadomym i celowym zabiegiem stosowanym przez Prusa, gdyż służyła określonym funkcjom stylistycznym. Najbardziej wnikliwie i wszechstronnie przedstawił zagadnienia składniowe u Prusa Stanisław Mikołajczak, autor co najmniej pięciu powiązanych tematycznie artykułów: *Wypowiedzenia pojedyncze w twórczości prozatorskiej Bolesława Prusa* (MIKOŁAJCZAK 1975), *Składnia wybranych utworów Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego (wypowiedzenia zestawione)* (MIKOŁAJCZAK 1978), *Wypowiedzenia wewnętrznie nawiązane w twórczości Bolesława Prusa* (MIKOŁAJCZAK 1979), *Funkcje pauzy w wypowiedzeniach utworów B. Prusa* (MIKOŁAJCZAK 1980), *Szyk grupy podmiotu i grupy orzeczenia w kontekście spójności tekstu. Na przykładzie wypowiedzi z prozy B. Prusa i S. Żeromskiego* (MIKOŁAJCZAK 1982). Ukoronowaniem szczegółowych badań prowadzonych przez Mikołajczaka jest wartościowa rozprawa o tytule *Składnia wybranych utworów Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego* (MIKOŁAJCZAK 1983). Analizą syntaktyczną objęto dorobek prozatorski obu twórców - w przypadku Prusa wybrano do tego celu jego najwybitniejsze powieści i opowiadania, *Kroniki* zaś posłużyły jako materiał porównawczy do dorobku artystycznego pisarza.

4. Prace z zakresu stylistyki i stylizacji

Tematem podejmowanym przez różnych badaczy w rozmaitych ujęciach była swoistość stylu poszczególnych utworów Prusa oraz ich fragmentów, kreowana za pomocą istniejących, modyfikowanych oraz wymyślanych przez pisarza środków językowych. Założeniom stylistycznym realizowanym przez Prusa poświęciła sporo uwagi Teresa Skubalanka, omawiając zagadnienia stylistyczne w ujęciu historycznym (SKUBALANKA 1984:312-331). Również autorzy *Stylistyki polskiej* niejednokrotnie przywoływali i omawiali w swym opracowaniu znaczne fragmenty piśmiennictwa Prusa (KURKOWSKA, SKORUPKA 2001: 120-121; 224-229; 292-295).

W roku 1932 Stanisław Wasylewski w niewielkiej pracy *O języku warszawskim Prusa* (WASYLEWSKI 1932) wyraził następującą nadzieję:

Przypuszczam, że badacz twórczości Prusa z ciekawością dowie się kiedyś w jakim stopniu ten przybysz z Lublina uległ wpływom mowy wielkiego miasta i co z niej upamiętniło się w jego twórczości (WASYLEWSKI 1932: 6).

O zróżnicowaniu językowym poszczególnych grup społecznych w *Lalce* pisał również Janusz Padalak - „*Co on robi? Po co robi? I co z tego wyniknie? Język środowiskowy w „Lalce” Bolesława Prusa* (PADALAK 1979).

Styl *Pamiętnika starego subiekta* stał się tematem artykułu Kazimierza Wolnego „*Pamiętnik starego subiekta*” - *kompozycja, styl, funkcja* (Wolny 1980), zawierający uwagi o potoczności języka, prostej budowie zdań i humorze wypowiedzi Ignacego Rzeckiego.

Istota i wyjątkowość stylu Prusa, rozumianego jako język osobniczy (por. KLEMENSIEWICZ 1982; Bajerowa 1988; Borek 1988; Puzynina 1988), styl osobniczy (GAJDA 1996), idiosyl pisarza (GAJDA 1988; FLICIŃSKI 2004) lub idiolekt pisarza (BUGAJSKI, WOJCIECHOWSKA 1996) szczególnie silnie przejawia się w używanych przez niego konstrukcjach peryfrastycznych. Wynikiem językowej analizy Prusowskich peryfraz są trzy artykuły Violetty Machnickiej: *Konstrukcje peryfrastyczne związane ze śmiercią na tle innych określeń omownych w „Faraonie” Bolesław Prusa* (MACHNICKA 2005), *Peryfrazy śmierci w tekstach Bolesława Prusa* (Machnicka 2008c), *O stosunku Bolesława Prusa do „starszych braci w Darwinie” oraz ich językowym kreowaniu wyrażonym w konstrukcjach omownych* (MACHNICKA 2009).

W roku 1976 powstał artykuł Bożeny Mikołajczak *Porównania w „Faraonie” Bolesława Prusa* (Mikołajczak 1976). Autorka podkreśla, iż „porównania są jednym z najważniejszych środków językowej charakteryzacji tekstu” (Mikołajczak 1976:106), to istotne składniki i wyznaczniki językowego klimatu epoki w utworze. Tak ważna funkcja porównań w *Faraonie* wynika z ich budowy, indywidualności i wyobraźni artystycznej powieściopisarza oraz ze stosunkowo dużej liczebności (333).

O formach, znaczeniach i funkcjach porównań w twórczości Prusa pisała też Maria Zarębina - *Porównania w „Anielce” i „Placówce” Bolesława Prusa* (Zarębina 1990). Praca ma przede wszystkim charakter statystyczno-porównawczy, przy czym badaczka słusznie przypominała, iż liczba porównań w każdym utworze literackim zależy od wielu czynników.

Zygmunt Kozak w dysertacji *Problem konkretności stylu i zagadnienie słownictwa w nowelistyce Bolesława Prusa*²³ ukazuje na czym polega i w jaki sposób powstaje styl konkretny u Prusa. Twórca rozprawy zauważa, iż Prus, dążąc do uzyskania konkretności stylu, unika figur stylistycznych, stosuje natomiast metafory animizujące, zwroty wyrażające pojęcia abstrakcyjne za pomocą „konkretów” oraz epitetów metaforycznych (por. BACZEWSKI 1989: 25). Poza tym stwierdza, że w nowelach Aleksandra Głowackiego występuje kilka rodzajów stylizacji językowej, na przykład stylizacja na język dziecięcy, na język biblijny, na codzienność, na ludowość.

Ponad 30 lat później powstała znacząca praca Antoniego Baczewskiego, nawiązująca materiałowo i problemowo do rozważań Zygmunta Kozaka. W książce *Zagadnienia stylu w nowelach Bolesława Prusa* (BACZEWSKI 1989) omówiono ujmowanie stylu przez Prusa²⁴ i badaczy jego nowel, ukazano wielofunkcyjność stylów ironicznego, realistycznego, karykaturowo-groteskowego, lirycznego, wizyjnego i naturalistycznego w badanych nowelach oraz scharakteryzowano poszczególne odmiany stylowe, właściwe krótkim formom prozatorskim twórcy *Emancypantek*.

Z ważniejszych prac traktujących o stylowych wyznacznikach pisarstwa Prusa warto wymienić książkę Tadeusza Budrewicza „*Lalka*”. *Konteksty stylu* (BUDREWICZ 1990). Autor postawił sobie zadanie, polegające na opisanu „tych elementów struktury powieści, które wydały się szczególnie ważne dla interpretacji utworu i rekonstrukcji światopoglądu epoki” (BUDREWICZ 1990: 8). W tym celu zestawiał tekst powieści wydanej z jej rękopisem, co pozwoliło mu prześledzić pracę Prusa nad stylem, przy czym dociekania tekstologiczne starał się łączyć z gramatyką tekstu. Dopelnieniem wymienionego ostatnio tekstu jest artykuł *Główne zasady stylu „Lalki”* (Budrewicz 1992), gdzie styl *Lalki* został określony jako „realistyczne odbicie charakterystycznych dla epoki sposobów mówienia i klucz do interpretacji utworu” (Budrewicz 1992: 106). Kilka lat wcześniej ukazała się też inna praca Tadeusza Budrewicza z zakresu „lalkologii”, zatytułowana *Stylistyczne zabawy „Lalką”*. (*Słownictwo*) (BUDREWICZ 1988/1989). Badacz prezentował wówczas *Lalkę* jako utwór zdradliwy przez jej „artyzm zatajony” (BUDREWICZ 1988/1989: 234), gdzie istota stylu - jednocześnie niedostrzegalnego i wielofunkcyjnego - wynika ze skrupulatnego wyszukiwania słów oraz wielokrotnie wprowadzanych do powieści poprawek autorских:

Widać więc, jak uważnie Prus pisał, starannie dobierał wyrazy, ile troski poświęcał drobnym szczegółom. Różne są rodzaje pisarskich talentów

(...). Praca Prusa przywodzi na myśl Mickiewicza - wydaje się, iż pomysł, jądro zdania się nie zmienia, ale pisarska rozważa natychmiast koryguje rozpędzone pióro, nie pozwalając na użycie słowa zbędnego, beztreściowego. Mickiewicz był idolem Prusa.

²³ Autorce niniejszej pracy udało się dotrzeć jedynie do sprawozdania, zawierającego prezentację rozprawy Zygmunta Kozaka, opublikowanego w roku 1958 (ARASZKIEWICZ 1958) oraz do krótkiego omówienia tekstu, sporządzonego przez Antoniego Baczewskiego (BACZEWSKI 1989: 24-25). Zob. też ARASZKIEWICZ 1966.

²⁴ Edward Pięćkowski, analizując poprawki wprowadzone przez Prusa do *Emancypantek*, ukazał w jaki sposób pisarz starał się realizować własną koncepcję stylu (PIEŚKOWSKI 1970: 70-126).

Autor *Lalki* uczył się od niego rzeczowości wyślowienia, stylu konkretnego i obrazowego (BUDREWICZ 1988/1989: 236)²⁵.

Do podstawowych cech wyróżniających piśmiennictwo Prusa, sprawiających, że (...) *jego pióro i sposób myślenia można nieomylnie rozeznaczyć nawet z daleka*. (TOKARZÓWNA 1978: 10) jest wyjątkowe, jedyne w swoim rodzaju poczucie humoru. O humorystyce Głowackiego wspomina wielu autorów opracowań jego twórczości (por. np. MACIEJEWSKI 1957: 30-31; SZWEYKOWSKI 1967: 234-235; SZWEYKOWSKI 1972: 30, 57-65, 207-213, 257-258, 287, 346; PRUS 1984:16-21; PRUS 1994: LXXXVIII-XCIV; BOBROWSKA 1999), ale powstały też prace w całości poświęcone rozważaniom nad „prusowaniem”²⁶ jako niezwykle ważnym wyznacznikiem stylu, a także sposobem postrzegania świata przez wybitnego twórcę²⁷.

Pierwszą znaczącą rozprawą o humorystyce w twórczości Bolesława Prusa jest studium S. Breuera *Humor Prusa. Jego istota i wyraz* (BREUER ok. 1918)²⁸. Autor opracowania rozpatruje humor jako postawę psychologiczną Prusa, wynikającą z jego osobowości. Według Breuera Prus za pomocą środków humorystycznych wyrażał własny pogląd filozoficzny na świat, doskonale łączył żart z refleksją, z „głębokim na świat spojrzeniem” (BREUER ok. 1918: 9). Breuer wyróżnia dwa rodzaje Prusowego humoru:

²⁵ W roku 1889 Prus napisał:

„(...) język Mickiewicza jest bardzo piękny. (...) Mickiewicz używa mnóstwa rzeczowników, które stanowią prawie trzecią część ogółu wyrazów i między którymi znajduje się bardzo wiele rzeczowników takich, które oznaczają realne przedmioty. (...) Obfitość rzeczowników sprawia, że język Mickiewicza jest podobny do rzeźby wykonanej w szlachetnym materiale (Prus 1953-1970, t. XVI: 14).

Wypowiedź ta nawiązuje do przeprowadzonej wcześniej przez Prusa analizy *Farysa*, zawierającej między innymi następujący fragment: „W każdym zaś wypadku język Mickiewicza jest szczytem jedności. Ze względu na możliwie małą ilość balastu i ogromną ilość rzeczowników konkretnych jest to język granitowy” (PRUS 1950, t. XXIX: 121).

²⁶ Czasownik *prusować* został użyty przez Aleksandra Świętochowskiego jako pozytywne określenie talentu humorystycznego Prusa (Por. Prus 1994: XCI).

²⁷ Spośród prac niejęzykoznawczych, poświęconych humorystyce Prusa, warto wymienić następujące teksty: *Rola humoru w twórczości Prusa* (Klingerowa 1927), *Z zagadnień komizmu w „Lalce” B. Prusa* (Polanowski 1992), *Pojęcie humoru i jego rola w powieściopisarstwie polskim drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie twórczości Bolesława Prusa)* (WARZENICA-ZALEWSKA 1992), *Prus i Boy* (KOBYLIŃSKI 1993), *Ironia i autokreacja w „Kronikach” Bolesława Prusa* (PAKCIŃSKI 1998), *Oswajanie kultury masowej, czyli o specyficznym poczuciu humoru Bolesława Prusa* (DĄBROWSKI 2002), *Prus - parodysta: „Ze wspomnień cyklisty”* (GŁOWIŃSKI 2002), *Chichot Rzeckiego* (GIELATA 2008).

Poza tym w książkach: Janiny Kulczyckiej-Saloni *Nowelistyka Bolesława Prusa* znajduje się rozdział *Prus humorysta i pisarz dowcipny* (KULCZYCKA-SALONI 1969:65-79), Elżbiety Lubczyńskiej-Jeziornej *Gatunki literackie w twórczości Bolesława Prusa* jest część zatytułowana *Humorystyka, czyli To i owo o humoreskach Bolesława Prusa* (LUBCZYŃSKA-JEZIORNA 2007: 15-43). W zbiorze zaś *Opowiadania i nowele*. Wybór, opracowanym przez Tadeusza Żabskiego widnieje fragment *Humorystyka* (PRUS 2009: XIII-XXI).

²⁸ Wymieniona rozprawa zrecenzowana była przez Franciszkę Mleczkę (MLECZKO 1930), autora pracy magisterskiej *Humor w twórczości Bolesława Prusa*, 1930 (pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Mleczko – dostępne w sieci do 30.01.2010).

- 1) humor dobry, ciepły, płynący z sympatii do otoczenia, do wszelkich bytów,
- 2) humor agresywny, pouczający, wytykający bliźnim ich niedoskonałości, wynikające z głupoty, braku wyobraźni i serca; wówczas Prus „jest zbolący i smutny, śmieje się, by nie płakać” (BREUER ok. 1918: 52).

W obu wypadkach humor Prusa łączy się ze spokojną obserwacją, z kontemplowaniem świata, ma na celu zgłębianie postaci i wydarzeń. Wyrażając postawę humorystyczną, pisarz wykorzystywał między innymi wybrane środki językowe, tzn. stosował słowa kontrastujące z podejmowaną tematyką, o sprawach błahych rozprawiał wyjątkowo podniosłe, modyfikował utarte związki frazeologiczne, odpowiednio eufemizował. Zawsze jednak zabiegi humorystyczne nie były celem samym w sobie, lecz służyły realizacji określonych zadań, przede wszystkim doskonaleniu dusz czytelników. Pod koniec życia Prus zaniechał humorystyki, co Breuer tłumaczy wyczerpaniem się jego obserwacji twórczej.

Z dorobku językoznawczego na uwagę zasługuje *Humorystyczna i satyryczna onomastyka w utworach Bolesława Prusa* Jana Tyborczyka (TYBORCZYK 1975). Językoznawca prezentuje Prusa jako autora własnej teorii śmieszności, odróżniającego dowcip od humoru. Następnie dokonuje precyzyjnego przeglądu znaczących nazw własnych, pochodzących z utworów pisarza po to, by prześledzić „jak Prus tworzył nazwy własne znaczące, jak operował nimi w tekście artystycznym, jakie funkcje artystyczne kazał im pełnić” (TYBORCZYK 1975: 82).

Dwa lata później Andrzej Spyt opublikował pracę *Funkcja osobowych nazw znaczących w utworach B. Prusa* (SPYT 1977). Artykuł stanowi istotne dopełnienie rozważań Tyborczyka, gdyż także prezentuje Prusa jako onomastę-literata, niezajmującego się raczej etymologią nazw własnych, lecz ich znaczeniami w kontekstach. Na postawione w tekście pytanie, czy Prus wniósł coś nowego do onomastyki literackiej, Spyt odpowiada twierdząco:

Był przecież jednym z pierwszych pisarzy, którzy po ustaleniu się systemu nazwiskowego, po kilkunastowiekowej hegemonii imienia, zabrali się do szukania sposobów na przystosowanie nazw do funkcji krytyki i charakterystyki postaci. Jego wielkim osiągnięciem jest zastosowanie kontrastu do trawestacji nazwisk oraz wykorzystanie języków obcych dla utworzenia nazwy znaczącej (SPYT 1977: 222).

W roku 1990 ukazał się artykuł Antoniego Baczewskiego *Wielofunkcyjność stylów ironicznego i karykaturowo-groteskowego w nowelach Bolesława Prusa* (BACZEWSKI 1990), przywołujący w znacznym stopniu tezy i wnioski z wcześniejszego opracowania książkowego (por. BACZEWSKI 1989).

Dwutomowy wybór felietonów opracowany przez Stanisława Fitę (PRUS 1987) posłużył Cecylii Galilej jako podstawa materiałowa artykułu *Humor w „Kronikach” Bolesława Prusa* (GALILEJ 2000). Badaczka przypomina o różnorodnych postaciach komizmu (dowcip, humor, żart, czarny humor, groteska, ironia, karykatura, czysty nonsens) i przyznaje, iż wszystkie te formy występują w publicystyce felietonowej Prusa. W drugiej części tekstu Galilej prezentuje językowe wyznaczniki Prusowego humoru i raz jeszcze potwierdza opinię, że humor w *Kronikach* nie był celem, lecz środkiem do celu (GALILEJ 2000: 172). Młodzieńcze próby literackie Głowackiego, powstałe w latach 1873-1875, zgromadzone w pierwszych trzech tomach *Pism* w opracowaniu Zygmunta Szwejkowskiego (Szwejkowski 1935-1936) poddała ana-

lizie Violetta Machnicka w artykule *Środki językowe oddające poczucie humoru młodego Bolesława Prusa* (MACHNICKA, w druku 2).

Nawet *Faraon* - utwór poruszający tematykę poważną i trudną, przepełniony aurą podniosłości i powagi - zawiera elementy humorystyczne, służące przede wszystkim rozładowaniu napięcia, równoważeniu wzniosłości komizmem i „uczłowieczeniu” pewnych postaci z powieści o starożytnym Egipcie (por. SZWEYKOWSKI 1972: 346). W roku 2004 swoistą humorystykę *Faraona* przedstawiła Magdalena Rumińska w artykule *Elementy karnawałowe w kreacji bohaterów „Faraona”* (RUMIŃSKA 2004).

Najwybitniejsza powieść o XIX-wiecznej Warszawie stała się źródłem materiału językowego dla Marii Rachwałowej, a efektem prowadzonych badań jest tekst *„Panie Wokulski!, czyli o pewnym typie form adresatywnych w „Lalce” Bolesława Prusa* (RACHWAŁOWA 1991). Artykuł kończy się następującym wnioskiem:

Konstrukcje pan + nazwisko okazały się dominującym sposobem zwracania się do rozmówcy w obrębie warstwy mieszczańskiej. Status społeczny rozmówcy nakłada jednak na użycie tej konstrukcji istotne ograniczenie. Fraza *pan + nazwisko* nie może być użyta przez osoby niższe kondycją społeczną w stosunku do przedstawicieli warstwy wyższej (RACHWAŁOWA 1991: 236).

Antroponimia *Lalki*, stanowiąca około 320 osobowych nazw własnych, zainspirowała Józefa Bachórze do napisania tekstu *Kogo i jak nazywa się w „Lalce” Prusa?* (BACHÓRZ 2002). Również Bachórz wysoko ocenia onomastyczne wyczucie Prusa²⁹:

Trudno by było wskazać drugą powieść pozytywistyczną o równie rozległej i równie urozmaiconej palecie nazwisk. (...) Dzięki nazwiskom, które wymieniają Rzeccy i Wokulscy, Ochoccy i Szumanowie, Łęccy i Starscy, dowiadujemy się więcej i konkretniej niż z jakiegokolwiek innej polskiej powieści ówczesnej o stanie zakorzenienia społeczeństwa naszego w historii i kulturze (BACHÓRZ 2002: 181).

Rok później Józef Bachórz w pracy *Nieco o tytułowaniu postaci i o zwrotach adresatywnych w „Lalce” Bolesława Prusa* (Bachórz 2003)³⁰ porusza problem tytułów towarzyskich, arystokratycznych oraz związanych z pełnionymi funkcjami zawodowymi, służących Prusowi do prezentowania postaci w różnych fazach ich życia i z rozmaitych punktów widzenia, gdyż:

Nie ma - powiedziałby Prus-pozytywista - jednej raz na zawsze zastygłej prawdy absolutnej o człowieku; wyczulony na głos środowiska społecznego, wyraża jakieś symptomy tego przekonania także poprzez antroponimię (BACHÓRZ 2003: 10).

Najwięcej uwagi badacz poświęca tytułowaniu Stanisława Wokulskiego, wymienionego w *Lalce* ponad 2400 razy. Skrupulatne wyliczenia pokazują, iż

²⁹ Interesujące uwagi na temat pomysłowości onomastycznej Prusa znajdują się między innymi w pracach: *Wyznaczniki stylu realistycznego* (WEINTRAUB 1961: 408-409), *Nazewnictwo w polskiej powieści pozytywistycznej o tematyce współczesnej* (MARTUSZEWSKA 1973: 169-188), *Poetyka polskiej powieści dojrzalego realizmu (1876-1895)* (MARTUSZEWSKA 1977: 102-106), *Nazewnictwo w nowelach i powieściach okresu realizmu i naturalizmu* (SARNOWSKA-GIEFING 1984: 85-101), *Pisarze pozytywiści wobec literackich konwencji onomastycznych* (SARNOWSKA-GIEFING 1988: 133-134).

³⁰ Szkic z cyklu *Kolejne zabawy „Lalką”* (BACHÓRZ 2003: 9).

w dialogach oraz w *Pamiętniku starego subiekta* główny bohater powieści jest określany w sposób bardzo urozmaicony, uzasadniony określoną sytuacją społeczną i psychologiczną, oddającą realizm kontaktów międzyludzkich, uwarunkowanych wieloma czynnikami. Zupełnie inaczej przedstawia się sytuacja w narracji, gdzie postać ta „otrzymuje jedno imię. Imię Wokulski” (BACHÓRZ 2003: 30). Nieprzypadkowo konsekwentnie pojawiająca się forma *Wokulski* spełnia w narracji wiele ważnych funkcji, między innymi pozwala czytelnikowi odczuć naturalność kreowanej postaci, co stanowi jeden z podstawowych wyznaczników realizmu powieści Prusa.

Formami adresatywnymi w listach Głowackiego pisanych do Oktawii zajmowała się Violetta Machnicka. W referacie *Korespondencyjne dzieje pewnej miłości, czyli środki językowe oddające uczucia i emocje w „Listach do narzeczonej i żony” Bolesława Prusa* (MACHNICKA 2006b) przedstawiła sposoby zwracania się pisarza do ukochanej kobiety, czyli formuły rozpoczynające i kończące poszczególne listy, a także występujące w tekstach właściwych listów.

Elementy onomastyki literackiej i socjolingwistyki łączy w sobie praca Katarzyny Strojek o tytule *Socjologiczne uwarunkowania imion w wybranych utworach Bolesława Prusa* (STROJEK 2004).

5. Pozostałe

W roku 1954 ukazało się krytyczne wydanie *Faraona* w opracowaniu Zygmunta Szweykowskiego (Prus 1954). W *Przedmowie* do powieści znajduje się szereg istotnych uwag na temat powstawania utworu, szczegółowych zmian wprowadzanych przez autora, zwłaszcza w zakresie języka i stylu, oraz jego dążeń do konkretyzacji języka, ponieważ Prus „wartość języka artystycznego mierzył „(...) głównie stopniem jego konkretności, którą uzależniał od rzeczowników zmysłowych” (PRUS 1954:XVIII). Jako „rzecz uderzającą” traktuje wybitny znawca twórczości Prusa fakt, iż w autografie prawie nie ma poprawek z zakresu metaforyki. Poza tym Zygmunt Szweykowski nie pochwała gruntownego przerabiania autografu *Faraona* przez wydawnictwa, a jego uwagi odnoszą się zapewne także do innych utworów wielkiego pisarza:

(...) oto wydawcy, a raczej ich korektorzy stylistyczni, uznali, że język Prusa często jest niezupełnie poprawny lub błędny nawet i że w imię czystości językowej należy tekst *Faraona* odpowiednio spreparować. Zapewne tu i ówdzie zarzut taki mógłby być usprawiedliwiony: niektóre zwroty lub formy Prusa do zbyt szczęśliwych nie należą, ale w przygniatającej wręcz liczbie wypadków są one pełnym nieporozumieniem. Podyktował je ciasny pedantyzm niewytrzymujący krytyki i puryzm językowy, który się trzyma kurczowo obiegowych formułek czy bardzo wątpliwej wartości rygorów. Jeśli nawet samą intencję tego rodzaju zmian można uznać w pewnych wypadkach za pożyteczną, wykonanie jej okazało się fatalne. Świadczy tu tryumf natręctwo zawodowego poprawiacza, który ustrojony w togę mniemanej wiedzy majoryzuje pokornego pisarza. (...) Każda ówczesna ważniejsza firma wydawnicza, każde niemal czasopismo wyznawało własne „zasady” językowe, od których nie odstępowało (PRUS 1954: XLVIII).

Publikacją prusologiczną z dziedziny edytorstwa jest także artykuł Józefa Bachórze *Nad tekstem „Lalki”* (BACHÓRZ 1985)³¹. Jego autor przeprowadził gruntowne badania nad kształtowaniem się powieści, nad ustaleniem różnic występujących w rękopisie, pierwodrukach w odcinkach oraz pierwszym wydaniem książkowym z 1890 roku. Również w *Lalce* zmiany wprowadzane przez Prusa, edytorów i cenzorów są stosunkowo liczne, przy czym Bachórz szczególnie akcentuje dwie intencje autorskie:

(...) tendencja do poskramiania niektórych treści, mogących uchodzić za drażliwe ze stanowiska religijno-obyczajowego, oraz dążność do większej zwartości stylistycznej i do realistycznej dyscypliny konstrukcyjnej (BACHÓRZ 1985: 329).

Wśród prac ukazujących stosunek Aleksandra Głowackiego do spraw językowych znajduje się tekst *„Cudze chwalicie, swego nie znacie...”*, czyli *uwagi i opinie Bolesława Prusa na temat stosunku współczesnych mu Polaków do polszczyzny i języków obcych* (MACHNICKA 2002). Zgromadzone i skomentowane w nim wypowiedzi Głowackiego, pochodzące zazwyczaj z *Kronik*, dowodzą, iż pisarz przejawiał głębokie zainteresowanie językiem polskim, starał się wpływać na stosunek współczesników do mowy przodków oraz nie pochwalał bezmyślnego ulegania modom językowym, przyczyniającym się do zaniedbywania własnego języka.

Szacunek do mowy przodków, połączony z nieustannym zgłębianiem wiedzy o niej i modyfikowaniem obowiązujących szablonów pisarskich, a także wyjątkowy talent i głębokie wycucie lingwistyczne Bolesława Prusa niewątpliwie przyczyniły się do powstania wielu interesujących prac o języku twórcy skromnie i przewrotnie nazywającego siebie *zwykłym zamazywaczem papieru* (PRUS 1953-1970, t. XIV: 71). Niesłabnące zainteresowanie badaczy piśmiennictwem autora *Lalki* wzbogaci zapewne prusologię o kolejne wartościowe opracowania nie tylko językoznawcze.

LITERATURA³²:

I. Zbiory i wybory tekstów

GŁOWACKI ALEKSANDER (BOLESŁAW PRUS) (1959), *Listy*, oprac. Krystyna Tokarzówna, PIW, Warszawa.

PRUS BOLESŁAW (1950), *Pisma*, red. Zygmunt Szweykowski, t. XXVII-XXIX (t. XXVII i XXVIII: *Kartki z podróży*, t. XXXIX: *Studia literackie, artystyczne i polemiki*), Książka i Wiedza, Warszawa.

PRUS BOLESŁAW (1953-1970), *Kroniki*, oprac. Zygmunt Szweykowski, t. I-XX, PIW, Warszawa.

³¹ Józef Bachórz jest edytorem *Lalki* oraz autorem wielu prac poświęconych temu utworowi. (zob. DATA, OLEKSOWICZ 2009: 11-30). Krytyczne wydanie powieści ukazało się dwukrotnie - w roku 1991 i 1998 jako „wydanie drugie przejrane” (PRUS 1998) „z rozszerzonym wstępem i kilkudziesięcioma nowymi przypisami” (DATA, OLEKSOWICZ 2009: 22). W roku 1996 Tadeusz Żabski opracował naukowo *Opowiadania i nowele* Prusa, wydane ponownie w roku 2009 (PRUS 2009).

³² We wszystkich pozycjach starano się podać pełne imiona autorów i redaktorów. Autorce nie udało się rozszyfrować jedynie imienia S. Breuera - również na stronie tytułowej jego pracy widnieje jedynie inicjał.

- PRUS BOLESŁAW (1954), *Faraon*. Wydanie krytyczne, oprac. Zygmunt Szweykowski, PIW, Warszawa.
- PRUS BOLESŁAW (1984), *Pisma wybrane*, wstęp Maria Dąbrowska, t. I-X, PIW, Warszawa.
- PRUS BOLESŁAW (1987), *Kroniki*. Wybór, oprac. Stanisław Fita, t. I-II, PIW, Warszawa.
- PRUS BOLESŁAW (1994), *Kroniki*. Wybór, oprac. Józef Bachórz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- PRUS BOLESŁAW (1998), *Lalka*, oprac. Józef Bachórz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław (wydanie drugie. pierwsze ukazało się w roku 1991).
- PRUS BOLESŁAW (2009), *Opowiadania i nowele*. Wybór, oprac. Tadeusz Żabski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław (wydanie drugie. pierwsze ukazało się w roku 1996).

II. Słowniki, zestawienia bibliograficzne

- DOROSZEWSKI WITOLD (1958-1969), red., *Słownik języka polskiego*, t. I-X, Państwowe Wydaw. Naukowe, Warszawa.
- DUNAJ BOGUSŁAW (1996), red., *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydaw. WILGA, Warszawa.
- KARŁOWICZ JAN, KRYŃSKI ADAM ANTONI, NIEDŹWIEDZKI WŁADYSŁAW (1900-1927), *Słownik języka polskiego* (tzw. warszawski), t. I-VIII, wydanie fotooffsetowe - PIW, Warszawa 1952.
- SZYMCZAK MIECZYSLAW (1992), red., *Słownik języka polskiego*, t. I-III, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa.
- TYSKIEWICZ TERESA (1981), oprac., *Bibliografia literatury polskiej. Nowy Korbut*, t. XVII, vol. 1: *Bolesław Prus (Aleksander Głowacki)*, kier. oprac. Zygmunt Szweykowski, Jarosław Maciejewski, PIW, Warszawa.

III. Monografie, podręczniki, wydawnictwa zbiorowe

- BACZEWSKI ANTONI (1989), *Zagadnienia stylu w nowelach Bolesława Prusa*, Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Rzeszów.
- BOBROWSKA BARBARA (1999), *Bolesław Prus - mistrz pozytywistycznej kroniki*, Wydaw. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- BREUER S. (ok. 1918), *Humor Prusa. Jego istota i wyraz*, Nakładem Księgarni J. Szkolnika, Rohatyn-Lwów.
- BUDREWICZ TADEUSZ (1990), „*Lalka*”. *Konteksty stylu*, Wydaw. Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Kraków.
- CZACHOROWSKA MAGDALENA (2006), *Wyobrażenia pisarska Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego na przykładzie słownictwa topograficznego i nazw barw*, Wydaw. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz.
- DATA JAN, OLEKSOWICZ BOLESŁAW (2009), red., *Album Gdańskie*. Prace ofiarowane Profesorowi Józefowi Bachórzowi na siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin i pięćdziesięciolecie pracy nauczycielskiej, Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2009.

- KULCZYCKA-SALONI JANINA (1969), *Nowelistyka Bolesława Prusa*, CZYTELNIK, Warszawa.
- KURKOWSKA HALINA, SKORUPKA STANISŁAW (2001), *Stylistyka polska. Zarys*, Wydaw. Naukowe PWN, Warszawa (wydanie piąte z uzupełnieniami).
- LUBCZYŃSKA-JEZIORNA ELŻBIETA (2007), *Gatunki literackie w twórczości Bolesława Prusa*, Agencja Wydawnicza a linea, Wrocław.
- MACHNICKA VIOLETTA (2000), *Studia nad językiem „Kronik” Bolesława Prusa* (niepublikowana rozprawa doktorska, dostępna w dziale rękopisów w BUŁ - nr 4119).
- MARKIEWICZ HENRYK (1967), *„Lalka” Bolesława Prusa*, CZYTELNIK, Warszawa.
- MARTUSZEWSKA ANNA (1977), *Poetyka polskiej powieści dojrzałego realizmu (1876-1895)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1983), *Składnia wybranych utworów Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- PIEŚCİKOWSKI EDWARD (1970), *„Emancypantki” Bolesława Prusa*, PIW, Warszawa.
- SARNOWSKA-GIEFING IRENA (1984), *Nazewnictwo w nowelach i powieściach okresu realizmu i naturalizmu*, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- SKUBALANKA TERESA (1984), *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź.
- SMÓŁKOWA TERESA (1974), *Słownictwo i fleksja „Lalki” Bolesława Prusa. Badania statystyczne*, Wydaw. PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- SZWEYKOWSKI ZYGMUNT (1967), *Nie tylko o Prusie*, SZKICE, Poznań.
- SZWEYKOWSKI ZYGMUNT (1972), *Twórczość Bolesława Prusa*, PIW, Warszawa.

IV. Artykuły, rozdziały książek

- ARASZKIEWICZ FELIKS (1958), *Zygmunt Kozak, „Problem konkretności stylu i zagadnienie słownictwa w nowelistyce Bolesława Prusa”*, „Sprawozdania z Czynności Wydawniczej i Posiedzeń Naukowych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego”, nr 7 (za lata 1953-1956), Lublin, s. 202-207.
- ARASZKIEWICZ FELIKS (1966), *Bolesław Prus - pisarz konkretności i twórczej fantazji*, „Za i przeciw”, nr 23, s. 15-16.
- BACHÓRZ JÓZEF (1985), *Nad tekstem „Lalki”*, „Prace Polonistyczne”, ser. XLI, s. 311-329.
- BACHÓRZ JÓZEF (1999), *Gdzie Bóg? - Gdzie diabeł? (Z kwerend po „Lalkę” Prusa i Nad Niemnem” Orzeszkowej)*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, red. Bogusław Kreja, Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 117-139.
- BACHÓRZ JÓZEF (2002), *Kogo i jak nazywa się w „Lalce” Prusa?*, [w:] *Na pozytywistycznej niwie*, red. Tomasz Lewandowski, Tomasz Sobieraj, Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 165-181.
- BACHÓRZ JÓZEF (2003), *Nieco o tytułowaniu postaci i o zwrotach adresatywnych w „Lalce” Bolesława Prusa*, [w:] *Prus i inni*. Prace ofiarowane Profesorowi Stani-

- sławowi Ficie, red. Jakub A. Malik, Ewa Paczoska, Wydaw. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, s. 9-31.
- BACZEWSKI ANTONI (1990), *Wielofunkcyjność stylów ironicznego i karykaturowo-groteskowego w nowelach Bolesława Prusa*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”. Filologia Polska, z. 19/71, s. 33-59.
- BAJEROWA IRENA (1988), *Badania języka osobniczego jako metodologiczny problem historii języka ogólnego*, [w:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. Jerzy Brzeziński, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, s. 7-13.
- BAUM EWA (2004), *Uwagi do angielszczyzny w „Lalce” Bolesława Prusa*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne”, t. II, s. 175-180.
- BĄBA STANISŁAW, MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1975), *Funkcje stylistyczne parentezy w „Pamiętniku starego subiekta” w „Lalce” Bolesława Prusa*, „Studia Polonistyczne”, nr 2, s. 59-69.
- BOREK: BOREK HENRYK (1988), *Co możemy wiedzieć o języku osobniczym?*, [w:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. Jerzy Brzeziński, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, s. 14-21.
- BUDREWICZ TADEUSZ (1988/1989), *Stylistyczne zabawy „Lalką” (słownictwo)*, „Język Polski w Szkole Średniej”, z. 2 (10), s. 234-241.
- BUDREWICZ TADEUSZ (1992), *Główne zasady stylu „Lalki”*, [w:] *Nowe stulecie trójcy powieściopisarzy*, red. Andrzej Z. Makowiecki, Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 95-109.
- BUGAJSKI MARIAN, WOJCIECHOWSKA ANNA (1996), *Teoria „Językowego obrazu świata” w badaniu idiolektu pisarza*, „Poradnik Językowy”, z. 3, s. 17-25.
- CZACHOROWSKA MAGDALENA (2003), *Słownictwo topograficzne w nowelach Bolesława Prusa*, [w:] „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. II, red. Mirosława Białoskórska, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 55-641.
- CZACHOROWSKA MAGDALENA (2004), *Wybrane terminy hydrograficzne w twórczości Stefana Żeromskiego i Bolesława Prusa*, [w:] „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. III, red. Mirosława Białoskórska, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 167-1771.
- CZACHOROWSKA MAGDALENA (2005), *Funkcje barw w „Lalce” Bolesława Prusa*, [w:] „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. IV, red. Mirosława Białoskórska, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 45-531.
- CZACHOROWSKA MAGDALENA (2008), *Modyfikatory intensywności barw w twórczości Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego*, [w:] „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. VII, red. Mirosława Białoskórska, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 51-601.
- DĄBROWSKI RAFAŁ (2002), *Oswajanie kultury masowej, czyli o specyficznym poczuciu humoru Bolesława Prusa*, „Polonistyka”, nr 1, s. 16-201.

- DLUGOSZ KAZIMIERZ (2004), *Leksyka i frazeologia religijna w twórczości Bolesława Prusa*, [w:] *Język polski w perspektywie diachronicznej i synchronicznej*. Księga poświęcona Profesorowi Jerzemu Brzezińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin, red. Krzysztof Maćkowiak, Cezary Piątkowski, współpraca Dorota Szagun, Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, s. 71-811.
- FLICIŃSKI PIOTR (2004), *Idiostyl pisarza jako problem badaczy stylistyki*, [w:] *Studia nad polszczyzną współczesną i historyczną*. Prace dedykowane Profesorowi Stanisławowi Bąbie w 65-lecie urodzin, red. Jarosław Liberek, Wydaw. Poznańskie Studia Polonistyczne, Poznań, s. 95-1081.
- GAJDA STANISŁAW (1988), *O pojęciu idiostylu*, [w:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. Jerzy Brzeziński, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, s. 23-341.
- GAJDA STANISŁAW (1996), *Styl osobniczy uczonych*, [w:] *Styl a język*. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Opole, 26-28.09.1995 r., red. Stanisław Gajda, Mieczysław Bałowski, Drukarnia Wydawnictwa Św. Krzyża, Opole, s. 251-261.
- GALILEJ CECYLIA (2000), *Humor w „Kronikach” Bolesława Prusa*, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, red. Władysława Książek-Bryłowa, Henryk Duda, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 165-172.
- GIELATA IRENEUSZ (2008), *Chichot Rzeckiego*, [w:] *Odcienie humoru*, red. Alina Kwiatkowska, Sylwia Dereń-Głowacka, vol. 1/1, Naukowe Wydaw. Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski, s. 159-164.
- GŁOWIŃSKI MICHAŁ (2002), *Prus-parodysta: „Ze wspomnień cyklisty”*, [w:] *Na pozytywistycznej niwie*, red. Tomasz Lewandowski, Tomasz Sobieraj, Wydaw. Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 233-238.
- HANDKE KWIRYNA (2003), *Warszawa Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego*, [w:] *Bolesław Prus. Pisarz. Publicysta. Myśliciel*, red. Maria Woźniakiewicz-Dziadosz, Stanisław Fita, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 307-317.
- HELMAN MARTA (2006), *Językowa kreacja ubóstwa i zbytku w „Lalce” Bolesława Prusa*, [w:] „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. V, red. Mirosława Białoskórska, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 81-97.
- KLINGEROWA ZOFIA (1927), *Rola humoru w twórczości Prusa*, „Rocznik Koła Polonistów, Słuchaczy Uniwersytetu Warszawskiego” (wydany z okazji dziesięciolecia istnienia Koła), s. 173-178.
- KOBYLIŃSKI 1993: KOBYLIŃSKI SZYMON, *Prus i Boy*, [w:] *Powieść polska XIX i XX wieku. Interpretacje - Analizy - Konteksty*, red. Lech Ludorowski, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, t. I, s. 231-249.
- KUPISZEWSKI WŁADYSŁAW (1983), *Uwagi o języku „Kronik” Bolesława Prusa*, „Przegląd Humanistyczny”, rocznik XXVII, nr 9/10, s. 169-178.
- KUPISZEWSKI WŁADYSŁAW (2004), *Uwagi o języku „Kronik” Bolesława Prusa*, [w:] tegoż autora *Z zagadnień języka pisarzy*, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna, Warszawa-Łowicz, s. 89-100.

- KURASZKIEWICZ WŁADYSŁAW (1973), *Obfitość słownictwa w kilku dużych tekstach polskich* („Postylla”, „Wizerunek”, „Worek Judaszow”, „Pan Tadeusz”, „Beniowski”, „Lalka”, „Popioły”, „Kwiaty polskie”), „Studia Polonistyczne” I, s. 45-63.
- KURKOWSKA HALINA (1948), *O języku „Lalki” Prusa*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 2-8.
- KURKOWSKA HALINA (1949), *Uwagi o budowie zdania w „Lalce” Prusa*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego”. Wydział I Językoznawstwa i Historii Literatury, t. III, 1949, s. 67-80.
- LEHR-SPLAWIŃSKI PIOTR (1988), *Prus jako kolorysta?*, „Przegląd Humanistyczny”, rocznik XXXII, nr 7, s. 75-89.
- MACHNICKA VIOLETTA (1999), *Uwagi o słownictwie „Kronik” Bolesława Prusa*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica 39”, s. 53-62.
- MACHNICKA VIOLETTA (2002), „*Cudze chwalicie, swego nie znacie...*”, czyli uwagi i opinie Bolesława Prusa na temat stosunku współczesnych mu Polaków do polszczyzny i języków obcych, [w:] *Moda jako problem lingwistyczny*, red. Krystyna Wojtczuk, Wydaw. Akademii Podlaskiej, s. 207-220.
- MACHNICKA VIOLETTA (2003), *Wybrane elementy XIX-wiecznego języka potocznego Warszawy w „Kronikach” Bolesława Prusa*, [w:] *Bolesław Prus. Pisarz. Publicysta. Myśliciel*, red. Maria Woźniakiewicz-Dziadosz, Stanisław Fita, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 329-334.
- MACHNICKA VIOLETTA (2004), *Archaiczne wyrazy i związki frazeologiczne pochodzące od toponimów (na materiale „Kronik” Bolesława Prusa)*, [w:] *Aktualne problemy semantyki i stylistyki tekstu. Studia opisowe i komparatywne*, red. Jarosław Wierzbński, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 161-166.
- MACHNICKA VIOLETTA (2005), *Konstrukcje peryfrastyczne związane ze śmiercią na tle innych określeń omownych w „Faraonie” Bolesława Prusa*, „Styl”. Rocznik międzynarodowy, nr 4, red. Miłosaw Ż. Čarkić, Międzynarodowe Towarzystwo Style, Belgrad, s. 343-355.
- MACHNICKA VIOLETTA (2006A), *Charakterystyka wybranych archaizmów leksykalnych pochodzenia grecko-lacińskiego poświadczonych w „Kronikach” Bolesława Prusa*, „Styl”. Rocznik międzynarodowy nr 5, red. Miłosaw Ż. Čarkić, Międzynarodowe Towarzystwo Style, Belgrad, s. 261-270.
- MACHNICKA VIOLETTA (2006B), *Korespondencyjne dzieje pewnej miłości, czyli środki językowe oddające uczucia i emocje w „Listach do narzeczonej i żony” Bolesława Prusa*, [w:] *Wyrażanie emocji*, red. Kazimierz Michalewski, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 538-550.
- MACHNICKA VIOLETTA (2008A), *Archaizmy leksykalne pochodzenia wschodniosłowiańskiego występujące w publicystyce felietonowej Bolesława Prusa*, „Meninis tekstas: Suvokimas. Analizė. Interpretacija”, nr 6 (2), Vilnius pedagoginis universitetas, Wilno, s. 118-129.
- MACHNICKA VIOLETTA (2008B), *Neologizmy słotwórcze w utworach Bolesława Prusa (formacje pochodzące od nazw własnych)*, [w:] *Wokół słów i znaczeń II. Z problemów słotwórstwa*. Materiały drugiej konferencji językoznawczej po-

- święconej pamięci Profesora Bogusława Krei, red. Jolanta Maćkiewicz, Ewa Rogowska-Cybulska, Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 175-185.
- MACHNICKA VIOLETTA (2008C), *Peryfrazы śmierci w tekstach Bolesława Prusa*, „Conversatoria Linguistica”. Międzynarodowy rocznik naukowy. Rok II: 2008, red. Krystyna Wojtczuk, Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej, Wydaw. Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 63-76.
- MACHNICKA VIOLETTA (2009), *O stosunku Bolesława Prusa do „starszych braci w Darwinie” oraz ich językowym kreowaniu wyrażonym w konstrukcjach omownych*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica 5”, s. 79-97.
- MACHNICKA VIOLETTA (w druku), *Neologizmy słowotwórcze i neosemantyzmy związane z kobietami w utworach Bolesława Prusa* (w druku).
- MACHNICKA VIOLETTA (w druku 2), *Środki językowe oddające poczucie humoru młodego Bolesława Prusa* (w druku).
- MACIEJEWSKI JANUSZ (1957), *Publicystyka felietonowa Bolesława Prusa*, „Kwartalnik Prasoznawczy”, nr 4, s. 28-37.
- MARTUSZEWSKA ANNA (1973), *Nazewnictwo w polskiej powieści pozytywistycznej o tematyce współczesnej*, „Pamiętnik Literacki”, z. 4, s. 169-188.
- MATUSZCZYK BOŻENA (2003A), *Frazeologia i metaforyka pozytywistyczna w „Lalce” Bolesława Prusa*, [w:] *Bolesław Prus. Pisarz. Publicysta. Myśliciel*, red. Maria Woźniakiewicz-Dziadosz, Stanisław Fita, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 319-328.
- MATUSZCZYK BOŻENA (2003B), *Uczony przyrodnik czy galanteryjny kupiec? Antynomie osobowości Wokulskiego w świetle frazeologii i metaforyki „Lalki” B. Prusa*, [w:] *Prus i inni. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Ficie*, red. Jakub A. Malik, Ewa Paczoska, Wydaw. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, s. 73-81.
- MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1975), *Wypowiedzenia pojedyncze w twórczości prozatorskiej Bolesława Prusa*, „Studia Polonistyczne”, t. IV, s. 75-86.
- MIKOŁAJCZAK BOŻENA (1976), *Porównania w „Faraonie” Bolesława Prusa*, „Studia Polonistyczne”, t. III, s. 105-114.
- MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1978), *Składnia wybranych utworów Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego (wypowiedzenia zestawione)*, „Studia Językoznawcze”. Streszczenia prac doktorskich, t. III *Semantyka i składnia*, red. Janusz Siatkowski, Wrocław 1978, s. 83-115.
- MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1979), *Wypowiedzenia wewnętrznie nawiązane w twórczości Bolesława Prusa*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 13-18.
- MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1980), *Funkcje pauzy w wypowiedzeniach utworów B. Prusa*, „Studia Polonistyczne”, t. VII, s. 103-112.
- MIKOŁAJCZAK STANISŁAW (1982), *Szyk grupy podmiotu i grupy orzeczenia w kontekście spójności tekstu. Na przykładzie wypowiedzeń z prozy B. Prusa i S. Żeromskiego*, „Studia Polonistyczne”, t. X, s. 69-79.
- MLECZKO FRANCISZEK (1930), *Humor Prusa. Jego istota i wyraz*. Recenzja, „Ruch Literacki”, nr 1, s. 22-23.

- OLCHOWA GABRIELA (1998), *Losy wybranych wyrazów na przykładzie słownictwa Lalki Bolesława Prusa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Językoznawstwo”, z. 17, s. 101-126.
- PADALAK JANUSZ (1979), „*Co on robi? po co robi? i co z tego wyniknie? Język środowiskowy w „Lalce” Bolesława Prusa*”, „Nurt”, nr 9, s. 20-21.
- PAKCIŃSKI MAREK (1998), *Ironia i autokreacja w „Kronikach” Bolesława Prusa*, [w:] *Spojrzenie na Prusa i jego bohaterów*. Materiały z sesji w 150. rocznicę urodzin Bolesława Prusa, wstęp Stanisław Żak, Przedsiębiorstwo Poligraficzne GŁOWACCY, Kielce, s. 76-83.
- PIHAN ALICJA (1991), *Funkcje stylistyczne rutenizmów leksykalnych w prozie Bolesława Prusa*, „Studia Polonistyczne”, t. XVI/XVII, s. 133-146.
- PIHAN-KIJASOWA ALICJA (1991/1992), *Zapożyczenia angielskie w prozie Bolesława Prusa*, „Slavia Occidentalis”, t. 48/49, s. 165-173.
- POLANOWSKI EDWARD (1992), *Z zagadnień komizmu w „Lalce” B. Prusa*, [w:] *Nowe stulecie trójcy powieściopisarzy*, red. Andrzej Z. Makowiecki, Wydaw. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 111-125.
- PRZYBYŁA ZBIGNIEW (1998), *Prusologia: przeszłość i aktualny stan badań*, [w:] *Spojrzenie na Prusa i jego bohaterów*. Materiały z sesji w 150. rocznicę urodzin Bolesława Prusa, wstęp Stanisław Żak, Przedsiębiorstwo Poligraficzne GŁOWACCY, Kielce, s. 9-22.
- PUZYNNINA JADWIGA (1988), *Ironia jako element języka osobniczego*, [w:] *Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych*, red. Jerzy Brzeziński, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze, s. 35-44.
- RACHWAŁOWA MARIA (1991), „*Panie Wokulski!*”, czyli o pewnym typie form adresatywnych w „Lalce” Bolesława Prusa, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie”, nr 137, „Prace Językoznawcze” VI, red. Maria Zarębina, s. 227-236.
- RUMIŃSKA MAGDALENA (2004), *Elementy karnawałowe w kreacji bohaterów „Faraona”*, „Studia Filologiczne”, Sandomierz, t. III, s. 129-125.
- SARNOWSKA-GIEFING IRENA (1988), *Pisarze pozytywiści wobec literackich konwencji onomastycznych*, [w:] *V ogólnopolska konferencja onomastyczna*. Poznań 3-5 września 1985. Księga referatów, red. Karol Zierhoffer, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 127-135.
- SKORUPSKA-RACZYŃSKA ELŻBIETA (2007), „... *Na żółte wzgórza libijskie padł złowrogi cień*”. O funkcji barw w językowej kreacji starożytnego świata w „Faraonie” Bolesława Prusa, [w:] „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i Diachroniczne Aspekty Badań Polszczyzny”, t. VI, red. Mirosława Białoskórska, Wydaw. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 135-152.
- SMÓLKOWA TERESA (1975A), *Wyrazy najczęstsze w prasie współczesnej i w „Lalce” Bolesława Prusa*, „Prace Filologiczne”, t. XXV, s. 257-268.
- SMÓLKOWA TERESA (1975B), *Wyrazy wychodzące z użycia w okresie ostatnich osiemdziesięciu lat (na przykładzie „Lalki” B. Prusa)*, „Polonica”, rocznik I, s. 245-258.
- SMÓLKOWA TERESA (2000), *Budowa słowotwórcza rzeczowników w „Lalce” Bolesława Prusa*, „Prace Filologiczne”, t. XLV, s. 567-572.

- SOBCZYKOWA JANINA (2006), *O polszczyźnie Bolesława Prusa i jemu współczesnych*, „Nowa Polszczyzna”, rocznik XLVIII, nr 3, s. 37-42.
- SPYT ANDRZEJ (1977), *Funkcje osobowych nazw znaczących w utworach B. Prusa*, „Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Philologica”, nr 40: *Slavistický sborník olomoucko Lublinský*, s. 213-222.
- STĘPIŃSKI KRZYSZTOF (1998), *Poglądy i język Prusa-statysty w „Kronikach” (1874-1887)*, [w:] *Jubileuszowe „Żniwo u Prusa”*. Materiały z międzynarodowej sesji prusowskiej w 1997 roku, red. Zbigniew Przybyła, Księgarnia Akademicka - Wydaw. Naukowe, Częstochowa, s. 251-273.
- STROJEK KATARZYNA (2004), *Socjologiczne uwarunkowania imion w wybranych utworach Bolesława Prusa*, „Annales Academiae Pedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica”, nr 2, s. 489-495.
- TOKARZÓWNA KRYSZYNA (1978), *Bolesława Prusa nieznana korespondencja „Z Lubelskiego”*, „Kamena”, nr 26, s. 1 i 10.
- TYBORCZYK JAN (1975), *Humorystyczna i satyryczna onomastyka w utworach Bolesława Prusa*, „Ruch Literacki” XVI, z. 2, s. 81-88.
- WARZENICA-ZALEWSKA EWA (1992), *Pojęcie humoru i jego rola w powieściopisarstwie polskim drugiej połowy XIX wieku (na przykładzie twórczości Bolesława Prusa)*, „Przegląd Humanistyczny”, rocznik XXXVI, nr 6, s. 103-118.
- WASYLEWSKI STANISŁAW (1932), *O języku warszawskim Prusa*, „Wiadomości Literackie” nr 1, s. 6.
- WEINTRAUB WIKTOR (1961), *Wyznaczniki stylu realistycznego*, „Pamiętnik Literacki”, rocznik LII, z. 2, s. 399-413.
- WITTLIN JÓZEF (1932), *Język Prusa*, „Wiadomości Literackie”, nr 1, s. 6.
- WITTLIN JÓZEF (1995), *Eseje rozproszone*, oprac. Paweł Kądziała, Wydaw. Książkowe TWÓJ STYL, Warszawa, s. 27-29.
- WOJTCZUK, CHODOWIEC 2009: WOJTCZUK KRYSZYNA, CHODOWIEC TOMASZ, *Najnowsze czasopisma językoznawcze z lat 2000-2009. Stan i tendencje rozwojowe*, „Conversatoria Linguistica”. Międzynarodowy rocznik naukowy. Rok II: 2008, red. Krystyna Wojtczuk, Instytut Filologii Polskiej Akademii Podlaskiej, Wydaw. Akademii Podlaskiej, Siedlce, s. 149-159.
- WOLNY KAZIMIERZ (1980), *„Pamiętnik starego subiekta” - kompozycja, styl, funkcja*, [w:] *Literatura i język*, red. Mirosław Skarżyński, Instytut Kształcenia Nauczycieli i Badań Oświatowych w Kielcach, Kielce, s. 111-146.
- ZARĘBINA MARIA (1990), *Porównania w „Anielce” i „Placówce” Bolesława Prusa*, „Polonica”, rocznik XV, s. 131-144.

V. Źródła internetowe

pl.wikipedia.org/wiki/Franciszek_Mleczek; 30.01.2010

SUMMARY

Writing of Bolesław Prus in linguistic studies

The text constitutes a detailed review of linguistic literature which is devoted to the analysis of language layer of Aleksander Głowacki writing. The author has tried to take into account the widest possible scope of studies regarding the language of the outstanding novelist. She also warned, that due to obvious reasons, she did not familiarize herself with all linguistic works regarding Prus, published in various magazines, academic writings or post-conference volumes. Presented literature covers works created between years 1918-2009. They were written in Polish and they constitute a collection of almost 70 publications concerning Prus linguistics. The books and articles were divided into 5 groups:

1. General works.
2. Works regarding vocabulary, idiomatic expressions, inflection and word formation.
3. Works regarding syntax.
4. Works regarding stylistics and stylization.
5. Other.

Besides studies entirely about the language of *Lalka*'s author, the article also refers to many works only partially devoted to linguistic matters in Prus work.